

МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: РЕГІОНАЛЬНІ ПОРІВНЯННЯ

INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF ECONOMIC ENTITIES: REGIONAL COMPARISONS

У статті оцінюється конкурентоспроможність у зовнішній торгівлі суб'єктів господарювання, згрупованих за кількістю найманих працівників. Класифікацію зведено до п'яти груп. Методологічну основу аналізу становили показники результативності зовнішньої торгівлі, у тому числі індекс Балласа, застосування якого дало змогу кількісно виміряти відносні порівняльні переваги в експортно-імпорتنих операціях із товарами різних господарюючих суб'єктів у розрізі регіонів України. На основі здійснених розрахунків сформовано матрицю розподілу регіонів України за рівнем виявлених порівняльних переваг та за індексом покриття імпорту експортом. Отримані результати дослідження надали можливість сформулювати висновки щодо застосування інструментів зовнішньоторговельної політики на регіональному рівні з урахуванням інтересів різних груп підприємців. Ці висновки можуть бути корисними для розроблення експортної стратегії регіону й обґрунтування заходів підтримки малого та середнього підприємництва.

Ключові слова: суб'єкти господарювання, зовнішня торгівля, конкурентоспроможність, експорт, імпорт, виявлені порівняльні переваги, регіони.

В статье оценивается конкурентоспособность во внешней торговле хозяйствующих субъектов, сгруппированных по количеству наемных работников. Классификация сведена к пяти группам. Методологическую основу анализа составляли показатели результативности внешней торговли, в том числе индекс Балласа, применение которого позволило количественно измерить относительные сравнительные преимущества в экспортно-импортных операциях с товарами разных хозяйствующих субъектов в разрезе регионов Украины. На основе произведенных расчетов сформирована матрица распределения регионов Украины по уровню сравнительных преимуществ и по индексу покрытия экспорта импортом. Полученные результаты исследования позволили сформулировать выводы по применению инструментов внешнеторговой политики на региональном уровне с учетом интересов разных групп предпринимателей. Эти выводы имеют практическое значение для разработки экспортной стратегии региона и обоснования программ поддержки малого и среднего предпринимательства.

Ключевые слова: субъекты хозяйствования, внешняя торговля, конкурентоспособность, экспорт, импорт, выявленные сравнительные преимущества, регионы.

УДК 339.5.057.7:334.012.6(477)

DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.47-6>

Почерніна Н.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри бізнес-консалтингу
та міжнародного туризму
Таврійський державний
агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

Pochernina Nataliia

Dmytro Motornyi Tavria State
Agrotechnological University

The article aims to assess the competitiveness in foreign trade of business entities, which are grouped by the number of employees. Five groups of economic entities are distinguished: from the smallest with 1 entrepreneur to the largest, which employ 250 people or more. The methodological basis of the analysis was indicators of the effectiveness of foreign trade, including the Balassa index. The use of this index made it possible to measure the relative comparative advantages in export-import of goods operations for various business entities that conduct their business in different regions of Ukraine. According to the results of calculations, the distribution matrix of the regions of Ukraine was formed by such indicators as the volume of foreign trade turnover, the index of revealed comparative advantages and the Exports to imports ratio of goods and services. The results of the study allowed us to draw conclusions on the use of foreign trade policy instruments at the regional level, taking into account the interests of different groups of entrepreneurs. The results of the study allowed us to draw conclusions on the use of foreign trade policy instruments at the regional level, taking into account the interests of different groups of entrepreneurs. These conclusions can be useful for shaping the region's export strategy, especially for choosing instruments of foreign economic policy. The results of the study allow recommending the local governments to provide information and organizational support to small enterprises. Export credit insurance and public-private partnerships in the construction of infrastructure facilities can be useful for enterprises with 50-249 employees. The local governments should develop a continuing education program with the participation of local educational centers and regional development agencies and implement an active territory branding policy to increase the foreign trade performance of large enterprises. An important role is played by inter-municipal cooperation and the region's participation in projects financed by foreign partners and international organizations.

Key words: economic entities, foreign trade, competitiveness, export, import, revealed comparative advantages, regions.

Постановка проблеми. Господарювання в ринкових умовах за високого рівня відкритості економіки вимагає формування дієвої стратегії управління конкурентоспроможністю у сфері зовнішньоекономічних зв'язків як із боку суб'єктів підприємництва, так і з боку місцевої влади, яка безпосередньо впливає на формування бізнес-середовища в межах конкретного регіону. У зв'язку із цим оцінка рівня виявлених переваг у міжнародній торгівлі на сучасному етапі є актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність суб'єкта господарювання у зовнішній торгівлі характеризує його можливість ефективно діяти на зовнішньому ринку та узгоджувати власні інтереси з інтересами іноземних

партнерів та інтересами державних інститутів, що здійснюють регулювання у сфері зовнішніх відносин. Це пояснює достатньо високу увагу науковців до дослідження даної проблеми. Конкурентоспроможність розглядається як умова розвитку підприємницької діяльності (А. Мельник, С. Пташник [8]), як індикатор ефективності функціонування суб'єкта господарювання (В. Кравченко, К. Алексич [6]), як передумова економічного зростання на рівні галузі (П. Бечко, Я. Голобородько [5], М. Портер [10]) тощо. Однак протягом останніх десятиліть усе більш вагомого значення набуває аспект аналізу конкурентоспроможності як чинника розвитку зовнішньоекономічних зв'язків (С. Малихіна [7]), Л. Соете [3]), зокрема питання, пов'язані з оцінкою порівняльних

переваг у зовнішній торгівлі (Д. Хінлупен Д. Маревич [1], Т. Волрас [4]), а також вимірювання ефективності зовнішньої торгівлі [2]. Наростання процесів глобалізації за сучасних умов ще більше посилює інтерес до даної проблематики.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є регіональне порівняння міжнародної конкурентоздатності суб'єктів господарювання, що використовують різну кількість найманої праці. Предметом дослідження є експортно-імпорتنі операції вітчизняних господарюючих суб'єктів. Об'єктами дослідження є регіони України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У трактовці поняття «конкурентоспроможність» ми поділяємо думку тих авторів, що характеризують її як «здатність суб'єкта ринку витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними суб'єктами» [8, с. 106]. Зовнішньоекономічна діяльність посилює конкуренцію за рахунок включення до контрагентів іноземних гравців, що, з одного боку, вводить більш жорсткі «правила гри» для вітчизняних виробників щодо проникнення на іноземний ринок, а з іншого – загострює внутрішню конкуренцію між суб'єктами господарювання щодо використання ресурсів, необхідних для здійснення підприємницької діяльності. Одним із видів економічних ресурсів виступає наймана праця. Від-

повідно до поставленої мети дослідження, увагу сконцентровано на оцінці конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, класифікованих за критерієм кількості найманих працівників на п'ять груп: фізичні особи – підприємці (ФОП) із наймом до дев'яти осіб, від 10 до 49 осіб, від 50 до 249 осіб, від 250 осіб і більше.

На думку С. Малихіної, «конкурентоспроможність підприємства на міжнародному ринку становлять його здібності й можливість включення тих активів, які можуть стати конкурентними перевагами» [7, с. 527]. В. Кравченко та К. Алексич серед складників конкурентоспроможності підприємства виділяють конкурентоспроможність персоналу [6, с. 51]. Такий підхід цілком відповідає завданню даного дослідження щодо виявлення конкурентних переваг у зовнішній торгівлі, здобутих за рахунок залучення найманої праці.

Із досить широкого переліку показників, за допомогою яких можна виміряти конкурентоспроможність у зовнішній торгівлі [2], у даній роботі вибрано коефіцієнт покриття імпорту експортом та індекс виявлених конкурентних переваг Бела Баласса, розрахованого за такою формулою:

$$RCA = \ln \left[\frac{EX_{ik} \cdot EX_k}{IM_{ik} \cdot IM_k} \right], \quad (1)$$

Таблиця 1

Експортно-імпорتنі операції з товарами суб'єктів господарювання за кількістю найманих працівників у розрізі регіонів України у 2018 р., млн дол. США

	до 9 осіб		10-49 осіб		50-249 осіб		250 і більше		ФОП	
	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ	ЕХ	ІМ
Вінницька	318	59,4	76,1	105	394	143	582	194,6	12	28
Волинська	7,11	87,5	67,7	78,3	76,8	63,7	510	505,4	21	54
Дніпропетровська	33,5	372	113	811	227	686	7095	2893	11	88
Донецька	20	23,8	14,9	29	164	79,6	4608	1976	2,3	6,6
Житомирська	43,5	54,4	47,1	41,3	116	58,3	352	315,3	31	15
Закарпатська	25,6	42,8	36,7	50,1	227	147	876	1223	61	28
Запорізька	72,4	64,7	73,8	209	219	91	2923	1308	6	11
Івано-Франківська	11,5	49,6	30,8	84,2	105	83,7	665	568,5	32	25
Київська	16,1	195	70,3	844	354	1158	1213	1184	8,1	23
Кіровоградська	17,6	42,1	156	39,6	173	65,7	93,6	65,8	1,7	4,6
Луганська	0,2	14,1	16,6	29,8	17,5	25,3	164	93,2	0,1	2,4
Львівська	27	217	200	535	328	436	1171	1014	26	65
Миколаївська	27,8	31,4	22	28,4	219	40,9	1552	555,4	0,9	8,6
Одеська	78,4	296	190	397	212	210	495	275	5,3	25
Полтавська	31,5	69	65,2	233	215	113	1532	894,3	2,9	8,5
Рівненська	16,6	32,2	61,7	40,3	76,4	56,7	216	136,2	16	18
Сумська	16,7	68,5	32,3	92,2	192	113	469	379,4	11	57
Тернопільська	6,08	14,4	19,3	60,5	177	121	222	194,3	7,9	16
Харківська	39,1	196	108	320	253	303	741	741,4	20	45
Херсонська	15,5	28,3	54,3	66,2	54,1	89,1	78,9	61,5	1,6	4,6
Хмельницька	3,08	40,6	70,6	63,4	198	118	310	191,1	7,7	15
Черкаська	17,4	37,3	53,4	69,2	152	84	476	174,1	17	11
Чернівецька	6,49	13,7	17,9	38,3	35,2	16,3	66,7	41,5	17	19
Чернігівська	15,8	40,3	91	78,2	176	93,8	423	250,3	5,6	5,4
м. Київ	432	2799	951	5437	2717	6882	5196	6711	13	54

Джерело: складено автором на основі даних [9]

де RCA – коефіцієнт виявленої порівняльної переваги певної групи суб'єктів;

EX_{ik} – експорт групи i регіону k ;

EM_{ik} – імпорт групи i регіону k ;

EX_k – експорт регіону k ;

IM_k – імпорт регіону k .

Вихідні дані, наведені для розрахунків, представлено в табл. 1. Дані табл. 1 дають можливість значні відмінності між регіонами за обсягом зовнішньоторговельного обороту: до ТОП-5 лідерів входять м. Київ (33 784,8 млн. дол.), Дніпропетровська область (12 987,5 млн. дол.), Донецька область (7 092,6 млн. дол.), Київська область (5 498,6 млн. дол.) та Запорізька область (5 140 млн. дол.); аутсайдерами є Херсонська (597,6 млн. дол.), Луганська (487,9 млн. дол.) та Чернівецька (339,7 млн. дол.) області.

Аналіз результативності зовнішньої торгівлі у розрізі груп за кількістю найманих робітників показує значну перевагу великих підприємств (із чисельністю робітників 250 і більше осіб) за винятком Кіровоградської області.

Результати обрахунку якісних показників зовнішньої торгівлі наведено в табл. 2.

Отримані дані здають змогу розподілити регіони за критерієм ефективності зовнішньоекономічних зв'язків (табл. 3).

Матриця дає можливість продемонструвати відмінні результати зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, які розрізняються за кількістю найманих працівників. Зокрема, малі підприємства (до дев'яти осіб) досить упевнено реалізували переваги у зовнішній торгівлі, зберігаючи при цьому позитивне зовнішньоторговельне сальдо у Вінницькій та Запорізькій областях. Подібні результати демонстрували також ФОП у Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Черкаській та Чернігівській областях. Аналіз результатів ЗЕД середніх та великих підприємств переключає увагу на наявні проблеми у сфері експортно-імпортних операцій. Так, середні підприємства Дніпропетровської, Київської, Херсонської областей та м. Києва були неконкурентоспроможними порівняно з такими ж суб'єктами інших регіонів. Така ж проблемна ситуація зберігалася для великих підприємств (250 і більше осіб) Закарпатської, Харківської областей та м. Києва. Звертає на себе увагу той факт, що великі виробники Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Львівської та Тернопільської областей, маючи позитивне зовнішньоторговельне сальдо ($KП > 1$), не здобули порівняльних переваг у зовнішній торгівлі ($ПП < 0$).

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз результатів зовнішньої торгівлі товарами суб'єктів

Таблиця 2

**Розрахункові значення коефіцієнта покриття імпорту експортом (КП)
та індексу виявлених порівняльних переваг (ПП)**

	Коефіцієнт покриття імпорту експортом					Індекс виявлених порівняльних переваг				
	≤ 9	10-49	50-249	≥ 250	ФОП	≤ 9	10-49	50-249	≥ 250	ФОП
Вінницька	5,3	0,7	2,75	2,99	0,41	3	0,99	1,48	0,9	0,3
Волинська	0,1	0,9	1,21	1,01	0,38	-1,2	1,17	0,65	-0,2	0,22
Дніпропетровська	0,1	0,1	0,33	2,45	0,13	-1,1	-0,7	-0,6	0,7	-0,9
Донецька	0,8	0,5	2,06	2,33	0,36	1,2	0,64	1,19	0,6	0,15
Житомирська	0,8	1,1	1,99	1,12	2,06	1,1	1,44	1,15	-0,1	1,91
Закарпатська	0,6	0,7	1,54	0,72	2,17	0,8	1	0,9	-0,6	1,96
Запорізька	1,1	0,4	2,41	2,24	0,56	1,4	0,27	1,34	0,6	0,6
Івано-Франківська	0,2	0,4	1,25	1,17	1,32	-0,1	0,3	0,69	-0,1	1,46
Київська	0,1	0,1	0,31	1,02	0,36	-1,2	-1,2	-0,7	-0,2	0,16
Кіровоградська	0,4	3,9	2,63	1,42	0,37	0,5	2,68	1,43	0,1	0,19
Луганська	0	0,6	0,69	1,75	0,04	-3	0,72	0,1	0,3	-2
Львівська	0,1	0,4	0,75	1,15	0,39	-0,8	0,32	0,18	-0,1	0,25
Миколаївська	0,9	0,8	5,35	2,79	0,11	1,2	1,05	2,14	0,8	-1,1
Одеська	0,3	0,5	1,01	1,8	0,21	-0	0,57	0,48	0,4	-0,4
Полтавська	0,5	0,3	1,9	1,71	0,34	0,5	0,04	1,11	0,3	0,1
Рівненська	0,5	1,5	1,35	1,59	0,91	0,7	1,74	0,76	0,2	1,09
Сумська	0,2	0,4	1,7	1,24	0,19	-0,1	0,26	1	-0	-0,5
Тернопільська	0,4	0,3	1,46	1,14	0,51	0,5	0,17	0,84	-0,1	0,51
Харківська	0,2	0,3	0,83	1	0,44	-0,3	0,23	0,28	-0,2	0,37
Херсонська	0,5	0,8	0,61	1,28	0,34	0,7	1,11	-0	0	0,1
Хмельницька	0,1	1,1	1,68	1,62	0,52	-1,3	1,42	0,99	0,3	0,53
Черкаська	0,5	0,8	1,81	2,73	1,5	0,6	1,05	1,06	0,8	1,59
Чернівецька	0,5	0,5	2,16	1,61	0,9	0,6	0,55	1,24	0,2	1,08
Чернігівська	0,4	1,2	1,88	1,69	1,03	0,4	1,46	1,1	0,3	1,22
м. Київ	0,2	0,2	0,39	0,77	0,23	-0,5	-0,4	-0,5	-0,5	-0,3

Джерело: розраховано автором

Матриця розподілу регіонів України за ефективністю ЗЕД у розрізі груп суб'єктів господарювання

до 9 осіб		КП > 1	КП < 1
	ПП > 0	Вінницька, Запорізька	Донецька, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	ПП < 0		Волинська, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Сумська, Харківська, м. Київ, Хмельницька
10-49 осіб	ПП > 0	Житомирська, Рівненська Кіровоградська, Хмельницька, Чернігівська	Вінницька, Волинська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька
	ПП < 0		Дніпропетровська, Київська, м. Київ
50-249 осіб	ПП > 0	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Сумська, Запорізька, Івано-Франківська, Одеська, Донецька, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	Луганська, Львівська, Харківська,
	ПП < 0		Дніпропетровська, Київська, Херсонська, м. Київ
250 і більше осіб	ПП > 0	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	
	ПП < 0	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Тернопільська	Закарпатська, Харківська, м. Київ
ФОП	ПП > 0	Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Черкаська, Чернігівська	Вінницька, Волинська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька,
	ПП < 0		Дніпропетровська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, м. Київ

Джерело: складено автором за даними таблиці 2

господарювання з різною чисельністю найманих працівників може бути використаний під час формування експортних стратегій регіонального рівня. Зокрема, такий аналіз забезпечує наукове обґрунтування вибору інструментів зовнішньоекономічної політики регіону. За даними, отриманими в результаті дослідження, можна рекомендувати місцевим органам влади в областях, де малі підприємства потребують підтримки у сфері ЗЕД, переймати позитивний досвід інформаційного та організаційного сприяння експорту Вінницької та Запорізької областей. Важливим інструментом підтримки середніх підприємств є державне страхування експортних кредитів та державно-приватне партнерство у розбудові об'єктів інфраструктури, що обслуговує ЗЕД. Для великих підприємств місцевим органам влади доцільно запропонувати програму взаємодії із центрами підвищення кваліфікації та закладами освіти з метою надання компетенцій

у сфері ЗЕД співробітникам зовнішньоторговельних та маркетингових відділів фірм за участі представників Торгово-промислової палати та Агенції регіонального розвитку. Важливими напрямками зовнішньоекономічної політики на рівні регіону є міжмуніципальне співробітництво та приєднання до різноманітних проектів, започаткованих іноземними партнерами та міжнародними організаціями. Широке висвітлення результатів такої взаємодії у засобах масової інформації, а також активна політика брендингу території значно сприятимуть підвищенню ефективності зовнішніх зв'язків усіх суб'єктів господарювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Hinloopen, J., Marrewijk J. Onthe Empirical Distribution of the Balassa Index / W.P. Erasmus University. Rotterdam, 2000. P. 79.

2. Online Trade Outcomes Indicators. User's Manual / World Integrated Trade Solution. The World Bank. Version 1.0. September 2013. 55 p.

3. Soete, L. International competitiveness, trade and technology policies: O. Granstrand (ed.). *Economics of Technology*, Elsevier Science Publishers, Amsterdam, 1994. P. 355–374.

4. Vollrath T.A. Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*. 1991. Vol. 127. Issue 2. P. 265–279.

5. Бечко П.К., Голобородько Я.О. Економічні механізми забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів аграрного виробництва. *Інноваційна економіка*. 2015. № 3(58). С. 61–70.

6. Кравченко В.М., Алексич К.О. Системно-динамічне модулювання оцінки рівня конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. *Економіка та держава*. 2016. № 10. С. 45–51.

7. Малихіна С.В. Міжнародна конкурентоспроможність як пріоритетний фактор розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств. *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. 2012. Вип. 10. С. 528–529.

8. Мельник К., Пташник С. Теоретичні засади конкурентоспроможності та її роль у розвитку підприємницької діяльності. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. № 2. P. 97–114. URL: www.are-journal.com (дата звернення: 03.12.2019).

9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 03.12.2019).

10. Портер Е.М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.

REFERENCES:

1. Hinloopen, J. & Marrewijk, J. (2000) On the Empirical Distribution of the Balassa Index, W.P. Erasmus University, Rotterdam.

2. Online Trade Outcomes Indicators. User's Manual(2013) / World Integrated Trade Solution. The World Bank. Version 1.0. September. 55 p.

3. Soete, L. (1994) International competitiveness, trade and technology policies. *Economics of Technology*, Amsterdam, 355-374.

4. Vollrath, T.A. (1991) Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage, *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*. Vol. 127, Issue 2, 265–279.

5. Bechko P.K., Holoborodko Ya.O. (2015) Ekonomichni mekhanizmy zabezpechennia konkurentospromozhnosti subiektiv ahrarynoho vyrobnytstva [Economic mechanisms for ensuring competitiveness of entities of agricultural production]. *Innovatsiina ekonomika*. vol. 3(58), pp. 61-70.

6. Kravchenko V.M., Aleksyich K.O. (2016) Systemno-dynamichne moduliuvannia otsinky rivnia konkurentospromozhnosti subiektiv hospodariuvannia. [System-dynamic modeling assessment of the economic entities competitiveness]. *Ekonomika ta derzhava*. vol. 10, pp. 45-51.

7. Malykhina S.V. (2012) Mizhnarodna konkurentospromozhnist – yak priorytetnyi faktor rozvytku zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidprijemstv [International Competitiveness as being a Priority Factor in the Development of Enterprises External EconomicActivity]. *Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka*. K.: NTU.vol. 10, pp. 528-529.

8. Melnyk K., Ptashnyk S. (2018) Teoretychni zasady konkurentospromozhnosti ta yii rol u rozvytku pidprijemnytskoi diialnosti. [Theoretical basis of competitiveness and its role in development of entrepreneurial activity]. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 97–114 Available at: www.are-journal.com (accessed 3 December 2019).

9. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Website of State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 3 December 2019).

10. Porter M.E. (2005) Competitive strategy. Techniques for Analyzing Industries and Competitors. / Trans. from English. Moscow.